

ΚΑΛΒΟΣ ΚΑΙ ΓΚΙΛΦΟΡΝΤ: ΤΟ ΘΕΜΑ, ΤΑ ΠΡΟΤΥΠΑ
ΚΑΙ ΤΟ ΛΑΝΘΑΝΟΝ ΠΟΙΗΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΤΗΣ ΩΔΗΣ «ΕΛΠΙΣ ΠΑΤΡΙΔΟΣ»

1. Ωδή «Εἰς τὸν Κόμητα Γκίλφορντ»

Οι φιλολογικές αναλύσεις της ωδής «Ελπίς πατρίδος», του πρώτου ελληνόγλωσσου ποιήματος του Ανδρέα Κάλβου που ανακάλυψε ο Λεύκιος Ζαφειρίου και εγκαινιάζει το σχήμα της *Λύρας* και των *Λυρικών*, γίνονται ερήμην των άμεσων συμφραζομένων του, δηλαδή των επιστολών του ποιητή στον κόμη Γκίλφορντ και της αφιέρωσης στο ίδιο πρόσωπο, που συνόδευσε τη δημοσίευσή¹. Στην καλύτερη περίπτωση δίνονται τα απαραίτητα πληροφοριακά στοιχεία και επισημαίνεται η πραγματολογική σύνδεσή τους με την ωδή.² Το παρόν μελέτημα επιχειρεί να κα-

1. Με τον Δ. Αρβανιτάκη είχα μια γόνιμη συζήτηση πάνω στις θέσεις και τις ιδέες που διατυπώνω παρακάτω και τον ευχαριστώ. Ευχαριστώ επίσης και τον Λεύκιο Ζαφειρίου για τη συνδρομή του όταν τη χρειάστηκα και γιατί μου επισήμανε κάποιες αβλεψίες.

2. Για την παρουσίαση της ωδής βλ. Λ. Ζαφειρίου, *Σημείωμα στην ωδή του Ανδρέα Κάλβου Ελπίς Πατρίδος*, Κέρκυρα, ένθετο στον *Πόρφυρα* 109 (Οκτ. - Δεκ. 2003). Η πιο εκτενής και συστηματική ανάλυση έγινε από τον Γ. Δάλλα, «Ο θεμέλιος λίθος των Ωδών και της ποιητικής του Κάλβου», *Πόρφυρας* 115 (Απρ. - Ιούν. 2005) 7-28. Ο εν λόγω μελετητής απλώς μνημονεύει τον Γκίλφορντ σε τρία σημεία του άρθρου του. Η Αθηνά Γεωργαντά, «Ο Κάλβος και οι Καρμπονάροι. Συμβολικές λέξεις των Ωδών», *Μνήμων* 27 (2005) 55-107, ιδ. 92-93, εξέτασε το ποίημα αποκλειστικά στο πλαίσιο του καρμποναρισμού. Πρβ. επίσης Αθ. Γεωργαντά, «Βυρωνισμός. Ο Κάλβος, ο Σολωμός και η κρίσιμη δεκαετία 1815-1824», *Νέα Εστία* 1777 (Απρ. 2005) 610-654, ιδ. 641-644. Πιο αναλυτικά για το «Ελπίς πατρίδος», αλλά και πάλι χωρίς αναφορά στον Γκίλφορντ, η Αθηνά Γεωργαντά έγραψε σε κείμενο με τίτλο «Το ρομαντικό ξεκίνημα του Κάλβου», που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Η Καθημερινή* (6/12/2005). Σχολιάζοντας τη ρομαντική ανάγνωση της έκτης στροφής της ωδής από τη Γεωργαντά, ο Ευ. Γαραντούδης, σε δημοσίευση στο ηλεκτρονικό έντυπο e-roema.eu με τίτλο «Ο Κάλβος εκ των υστέρων» (2006), υπογράμμισε τη σημασία των επιστολών στον Γκίλφορντ για την κατανόηση του κινήτρου του Κάλβου: «Αν διαβάσουμε προσεκτικά τις επιστολές δεν μένουν αμφιβολίες ... ότι βασικό κίνητρο για τη γραφή του ποιήματος ήταν το να εκφραστεί δημόσια η εκτίμηση του Κάλβου για τον Guilford, με αφορμή την είδηση ότι ανέλαβε «Αρχιεπιστάτης του εν Κερκύρα Ελληνικού Παμμουσείου» ...». Χωρίς αναφορά στον Γκίλφορντ συζητά την ωδή και η Σ. Ιλίνσκαγια, *Στην τροχιά του ρομαντισμού. Η ρομαντική ποίηση στην Ελλάδα του 19ου αιώνα*, Αθήνα 2008, σσ. 77-79.

λύφει αυτό το κενό, αξιοποιώντας τα ερμηνευτικά πλεονεκτήματα που προκύπτουν από τη συνανάγνωση της ωδής με τα συγκεκριμένα πεζά κείμενα. Τα κείμενα αυτά παρουσιάζουν επίσης ιδιαίτερο γλωσσικό ενδιαφέρον, αλλά με το θέμα σκοπεύω να ασχοληθώ σε άλλη δημοσίευση.³

Η θέση που υποστηρίζω είναι ότι το ποίημα, με βάση τη θεματική αφετηρία του, το νόημα του νοήματος και την ερμηνεία του ίδιου του Κάλβου, είναι μια ωδή στον Γκίλφορντ και ότι φαίνεται να συντέθηκε στο χνάρι ιταλικών σονέτων προς τιμήν του που είχαν δημοσιευτεί πολύ πρόσφατα. Όπως συμβαίνει συχνά στη Λύρα και τα Λυρικά, ο Κάλβος ανάγει ένα συγκεκριμένο γεγονός σε γενικότερες ιδέες και σκέψεις. Η αφορμή για τη σύνθεση της ωδής υπήρξε ο διορισμός του Γκίλφορντ στη θέση του «Καγκελαρίου» του υπό ίδρυση Ιονίου Πανεπιστημίου· και το κεντρικό νόημα είναι ότι ο διορισμός αυτός σηματοδοτεί την πνευματική αναγέννηση του έθνους και ανοίγει αισιόδοξες προοπτικές για την Ελλάδα, με την έννοια ότι της δημιουργεί ελπίδες ελευθερίας. Αν αντί για «Ελπίς πατρίδος» ο Κάλβος τιτλοφορούσε την ωδή «Εἰς τὸν Κόμητα Γκίλφορντ», ο αναγνώστης δεν θα εξέφραζε απορία. Η παρούσα εργασία ιχνηλατεί τον διάλογο του Κάλβου με τον Γκίλφορντ στις διάφορες φάσεις του, ξεκινώντας από την αρχική αναγγελία της σύνθεσης της ωδής:

Οἱ φίλοι μου καὶ αἱ ἡμερῖδες μοὶ ἔδωσαν ἔπειτα τὴν χαρὰν τῆς εἰδήσεως ὅτι ἐκλήθης Ἀρχιεπιστάτης τοῦ ἐν Κερκύρα Ἑλληνικοῦ Παμμουσίου, καὶ εὐχομαί ἵνα ἔγινε τοῦτο εἰς τιμὴν τοῦ ὀνόματός σου καὶ διὰ τὸ καλὸν τῶν συμπατριῶτων μου. Ὡς τόσον μελετῶν ἵνα γράψω τι ποίημα τὴν καλλιέργειαν τῆς γλώσσης καὶ τὴν ὑψηλοφροσύνην τοῦ ἔθνους διατεινόμενος, ἔδωξέ μοι εὐλογον ἵνα δοκιμάσω πρῶτον διὰ ὀλίγων στίχων τὸν νοῦν τοῦ λαοῦ μου. Αὐτοὺς τοὺς τυπῶν μετὰ ὄχι μακρὰς τινὸς πρὸς σὲ ἐπιστολῆς μου σπουδάζων ἐπὶ τούτοις ἵνα μὴ σὲ ἀφήσω ἐν τῇ εὐτυχεῖ ταύτῃ περιστάσει ἀχαιρέτιστον. Μὴ ἀπορρίψῃς λοιπὸν τὴν φυλλάδα, καὶ νόμισον αὐτήν, ὅχι ὡς δῶρον, ἐπειδὴ οὔτε ἐγὼ δύναμαι ἵνα δώσω, οὔτε σὺ χρειᾶν ἔχεις ἵνα λάβῃς ἀπ' ἐμοῦ δῶρον, ἀλλ' ὡς εἰληκρινὲς καὶ χρωστούμενον σημείον ὅτι σέβομαι τὰς πρὸς τὴν ὠφέλειαν τῆς Ἑλλάδος ἐνεργούσας ἀρετάς σου.

Το παράθεμα προέρχεται από την επιστολή του Κάλβου στον κόμη Γκίλφορντ (Frederick North, 5th Earl of Guilford), με ημερομηνία 21 Νοεμβρίου 1819. Είναι η δεύτερη από τις τρεις επιστολές που του απηύθυνε μέσα στο ίδιο έτος. Η πρώτη γράφτηκε στις 19 Αυγούστου, πριν ο Κάλβος συνθέσει την ωδή, και η τρίτη στις 30 Νοεμβρίου και

3. Το θέμα πραγματεύεται η Χρ. Καράντζη, *Η αξιοποίηση της γλωσσικής πολυτυπίας στη δημιουργία του ύφους: το παράδειγμα του Ανδρέα Κάλβου*, Αθήνα 2000, σσ. 135-147, αλλά δεν καλύπτει σημαντικές πτυχές· επιπλέον την εποχή εκείνη η συγγρ. δεν γνώριζε την επιστολιμαία αφιέρωση στον Γκίλφορντ που συνόδευε την ωδή.

συνόδεψε το τυπωμένο κείμενο που απέστειλε ο ποιητής στον Γκίλφορντ. Τις επιστολές δημοσίευσε το 1982 ο Πάνος Καραγιώργος.⁴

Στο παράθεμα ο Κάλβος εκφράζει στον Γκίλφορντ τη χαρά και τις ευχές του για τον διορισμό του (από τον αντιβασιλέα της Βρετανίας Γεώργιο Δ') στη θέση του «Ἀρχιεπιστάτη τοῦ ἐν Κερκύρα Ἑλληνικοῦ Παμμουσίου», δηλαδή «Καγκελαρίου» τού υπό ίδρυση Ιονίου Πανεπιστημίου (Chancellor of the University in the Ionian Islands).⁵ Αμέσως μετά γνωστοποιεί στον Γκίλφορντ τη σύνθεση ενός ολιγόστιχου ελληνικού ποιήματος. Τώρα γνωρίζουμε ότι ήταν η ωδή «Ελπίς πατρίδος», που έφερε στο φως το 2003 ο Λεύκιος Ζαφειρίου. Προσθέτει ότι το ποίημα βρίσκεται στο τυπογραφείο και πως το συνοδεύει μια σύντομη επιστολιμαία αφιέρωση προς αυτόν. Κλείνοντας, ο Κάλβος του ζητεί να αποδεχτεί αυτή την αφιέρωση, που συνιστά αναγνώριση της προσφοράς του στην ελληνική υπόθεση. Ο Γκίλφορντ απάντησε στις 26 Νοεμβρίου, ευχαριστώντας και αποδεχόμενος την αφιέρωση.⁶ Το τυπωμένο κείμενο του ποιήματος με την αφιέρωση (η κατά Κάλβον «φυλλάδα») θα σταλεί στον Γκίλφορντ με την επιστολή της 30ης Νοεμβρίου αλλά, εξαιτίας της καθυστέρησης του τυπογράφου, δεν θα τον προλάβει πριν αναχωρήσει για την Ελλάδα.⁷ Το παρόν μελέτημα αντιμετωπίζει τις δύο τελευταίες επιστολές του Κάλβου και την επιστολιμαία αφιέρωση ως ένα σώμα με την ωδή «Ελπίς πατρίδος».

Ως πρόδρομος της *Λύρας* και των *Λυρικών*, δηλαδή ως κείμενο που εγκαινιάζει ένα ποιητικό σύστημα,⁸ η ωδή είναι το πρώτο ελληνόγλωσσο ποίημα του Κάλβου. Ο ποιητής το δηλώνει καθαρά στο ξεκίνημα:

4. Π. Καραγιώργος, «Άγνωστα γράμματα του Κάλβου», *Δελτίο της Αναγνωστικής Εταιρίας Κερκύρας* 19 (1982) 49-78. Τα αποσπάσματα που παραθέτω στο παρόν μελέτημα αποτελούν μεταγραφή από το πρωτότυπο των επιστολών, που πρόθυμα έθεσε στη διάθεσή μου ο Λ. Ζαφειρίου. Διατηρώ την ορθογραφία και τη στίξη του Κάλβου, ως υπενθύμιση της γλωσσικής του κατάρτισης την εποχή που απευθύνεται στον Γκίλφορντ και γράφει την ωδή «Ελπίς πατρίδος».

5. Για τον Γκίλφορντ και την Ιόνιο Ακαδημία βλ. Ε. Αγγελομάτη-Γσουγκαράκη, *Η Ιόνιος Ακαδημία: το χρονικό της ίδρυσης του πρώτου ελληνικού πανεπιστημίου (1811-1824)*, Αθήνα 1997.

6. Μ. Vitti, *Πηγές για τη βιογραφία του Κάλβου (Επιστολές 1813-1820)*, Θεσσαλονίκη 1963, σσ. 55-56.

7. Η τρίτη επιστολή αρχίζει ως εξής: «Ἡ παροῦσα συνοδεύει τὴν φυλλάδα, ἢ ὅποια οὔτε κατὰ τὴν ὄρεξίν μου, οὔτε ἐν καιρῷ ἐτυπώθη, μ' ὄλον ὅπου ὁ τυπογράφος εἶχε τοὺς πρέποντας διορισμοὺς καὶ τὸ χειρόγραφον, δύο ἑδομάδας πρὸ τοῦ μισεμοῦ σου». Σύμφωνα με τη χρονική ένδειξη που υπάρχει κάτω από την αφιέρωση, το κείμενο παραδόθηκε στον τυπογράφο στις 20 Νοεμβρίου 1819 (Νοεμβρίου, Κ. ΑΩΙΘ).

8. Δάλλας, ό.π. (σημ. 2).

Εὐλαβῶς, τρέμων, ρίπτω
 πρώτην βολάν τὰ δάκτυλα
 ἐπὶ τὴν ἀργυρόχορδον
 πάτριον κιθάραν.⁹

Με τη φράση «πάτριον κιθάραν» η πρώτη στροφή υπαινίσσεται ότι το ποιητικό πρόγραμμα του Κάλβου είναι συνδεδεμένο με το εθνικό ζήτημα, στην πνευματική του τουλάχιστον διάσταση, αν συνεκτιμήσουμε τη μνεία της «πατρίδος» στον τίτλο και την 4η στροφή. Η τελευταία στροφή περιγράφει παραστατικά τον εναγκαλισμό της πνευματικής με την εθνική αναγέννηση της Ελλάδας: «χορῶ συμπεπλεγμένης, / Ἐλευθερίαν καὶ Μούσας».

Χάρη στην ανακάλυψη του «Ελπίς πατρίδος» από τον Λ. Ζαφειρίου, μάθαμε ότι τα εγκαίνια της καλβικής ποίησης και ποιητικής δεν έγιναν με αφορμή την Ελληνική Επανάσταση, όπως πιστεύαμε στο παρελθόν.¹⁰ Από την άλλη πλευρά, όμως, νομίζω ότι επιβάλλεται να τονίσουμε πως έγιναν με αφορμή ένα συγκεκριμένο γεγονός, δηλαδή τον διορισμό του Γκίλφορντ ως «Καγκελαρίου» τού υπό ίδρυση πρώτου ελληνικού πανεπιστημίου, στα Ιόνια Νησιά (βλ. όμως παρακάτω, την ενότητα 5). Στην τρίτη στροφή ο άλλοτε λαμπρός έναστρος ουρανός της Ελλάδας εμφανίζεται καλυμμένος από «βάρβαρα νέφη», αλλά στη συνέχεια μια ακτίνα ελπίδας σχίζει το σκοτάδι (νῦν δὲ τὴν νύκτα σχίζει / ἀκτὶς ἐλπίδος), που δεν είναι άλλη από τα σχέδια του Γκίλφορντ και την προοπτική που ανοίγουν για την απελευθέρωση της Ελλάδας. Στις επόμενες στροφές ο ποιητής περιγράφει το νέο ξεκίνημα της Ελλάδας (νῦν ... πάλιν, τὸ νέον ἄνθος) και τις «μεγάλες ελπίδες» που του δημιουργεί για εθνική αναγέννηση. Στην κατακλείδα της επιστολιμαίας αφιέρωσης

δέξου, λοιπόν, τὸ ἐν τῇ νῦν διαλέκτῳ ποιημάτιον τοῦτο ὅπως τὰ μὲν τέκνα τῶν Ἰώνων βλέποντα ὅτι σὺ ἔγινας ὑπερασπιστής, αὐτὸ ἀγαπήσωσιν·

ο ποιητής διακηρύσσει ότι η ωδή αναγορεύει τον Γκίλφορντ σε «υπερασπιστή» της Ελλάδας (βλ. ειδικότερα εδώ, την ενότητα 4). Είναι λοιπόν σαφές ότι το ποίημα «Ελπίς πατρίδος» είναι μια ωδή προς τιμήν του

9. Ο Κάλβος τύπωσε το ποίημα και την αφιέρωση με κεφαλαία και συνεπώς δεν γνωρίζουμε αν θα έβαζε σωστά τους τόνους και τα πνεύματα. Στη «φυλλάδα» απαντούν τα εξής λάθη, που τα εντόπισε πρώτος ο Λ. Ζαφειρίου, ό.π. (σημ. 1): ΚΟΜΙΤΗι αντί Κόμητι· ΟΙΜΕΘΑ αντί εἴμεθα· ΚΥΒΕΡΝΙΤΗΝ αντί Κυβερνήτην· ΠΑΡΩΡΜΗΣΟΝ αντί παρόρμησον· ΠΟΡΣΦΙΛΗ αντί προσφιλή (το μόνο πιθανό τυπογραφικό λάθος).

10. Βλ. όμως τον Δάλλα, ό.π. (σημ. 2), 19-20, για την προεπαναστατική χρονολόγηση ορισμένων ωδών.

Γκίλφορντ, όχι μόνον ως προς την αφετηρία και το νήμα του νοήματος αλλά σύμφωνα και με την ερμηνεία του ίδιου του Κάλβου. Αν ο Κάλβος προτίμησε άλλο τίτλο, είναι κατά τη γνώμη μου επειδή ήθελε να σηματοδοτήσει την αναγωγή του συγκεκριμένου γεγονότος σε κάτι ευρύτερο και σημαντικότερο.

2. Το ποίημα «Ελπίς πατρίδος» και τα ιταλικά σονέτα προς τιμήν του Γκίλφορντ

Η ιδέα για τη συγγραφή μιας ωδής στον Γκίλφορντ δεν ανήκει όμως στον Ανδρέα Κάλβο. Πρόσφατα ο Δ. Αρβανιτάκης έφερε στο φως δύο ιταλικά σονέτα που είχαν δημοσιευτεί στις 30 Σεπτεμβρίου 1819, στο τελευταίο τεύχος του περιοδικού *Ape italiana* του Λονδίνου,¹¹ με το οποίο συνεργαζόταν ο Κάλβος. Ο Αρβανιτάκης επισήμανε το κοινό πλαίσιο που συνδέει τα δύο σονέτα με το ποίημα «Ελπίς πατρίδος», δηλαδή τα σχέδια του Γκίλφορντ για την ίδρυση της Ιονίου Ακαδημίας, και αναρωτήθηκε αν ο Κάλβος (ή ο Δημήτριος Σχινάς) είχε κάποια σχέση με αυτά τα σονέτα.

Κατά τη δική μου γνώμη, από τον εντοπισμό και την ανάλυση των κοινών θεματικών στοιχείων προκύπτει η βάσιμη υπόθεση ότι κυρίως το πρώτο σονέτο αποτέλεσε την πηγή της έμπνευσης του Κάλβου για τη συγγραφή του «Ελπίς πατρίδος». Το σονέτο φέρει τον τίτλο «Sul progetto del Conte di Guilford (Lord North) di stabilire una Università nelle Isole Ionie». Υπογράφει με τα αρχικά N. E. F. Inglese, που ο Αρβανιτάκης δεν μπόρεσε να ταυτίσει. Ιδού το κείμενο με τη μετάφραση του Αρβανιτάκη, ελαφρά τροποποιημένη:

Alza la testa, o Grecia! Aspre ritorte,
Stringono, è ver, tue belle membra, ahì scorno!
Ma cessi il duol; già si rischiara il giorno,
E i lunghi affanni emenderà la sorte,
Sorgi, spoglia l'ammanto della morte!
Lieta nuova ti annunzio; è il bel ritorno
Del Coro Aonio al prisco suo soggiorno;
Viene 'l tuo Redentor; eccolo in *Northe*.
Viene, e riporta il prezioso seme,
Che in lui produsse in copia e frutti e fiori,
Al suol donde il tirò; con alta speme,
Che non manchi corona a tai lavori:

11. Δ. Δ. Αρβανιτάκης, *Στον δρόμο για τις πατρίδες: η Ape Italiana, ο Ανδρέας Κάλβος, η ιστορία*, πρόλ. Mario Vitti, Αθήνα 2010, σσ. 180-183. Ο Αρβανιτάκης είχε την καλοσύνη να μου προμηθεύσει τα πρωτότυπα ιταλικά κείμενα.

Nel grembo accogli il dono, e più non teme,
Che t'assicura un dì gli antichi onori.

Ύψωσε το κεφάλι, Ελλάδα! Σκληρά δεσμά
σφίγγουν, αλήθεια – τι ατιμία – τα ωραία σου μέλη.
Αλλά τον θρήνο πάψε. Ήδη φεγγίζει η μέρα,
και η μοίρα τα πολύχρονα βάσανά σου θα διορθώσει.

Σήκω και βγάλε από πάνω σου του θανάτου τον χιτώνα!
Χαρούμενη είδηση σου αναγγέλλω: την όμορφη επιστροφή
του Χορού των Μουσών στην παλιά του κατοικία.

Έρχεται ο Αυρωτής σου: νά τος, στο πρόσωπο του Νορθ.
Έρχεται και ξαναφέρει τον πολύτιμο σπόρο,
που μέσα του γέννησε καρπούς άφθονους και άνθη,
στο χώμα απ' όπου τον επήρε. Με προσδοκίες υψηλές
πως δεν μπορεί παρά τέτοια έργα να στεφανωθούν.
Στους κόλπους δέξου το δώρο και πλέον μη φοβάσαι,
γιατί σου εγγυάται κάποια μέρα τις αρχαίες τιμές.

Αν εξαιρέσουμε τις δύο πρώτες στροφές της καλβικής ωδής, που έχουν προοιμιακή λειτουργία και είναι συνεπώς ξένες προς την ποιητική του σονέτου, οι υπόλοιπες κινούνται πάνω σε έναν θεματικό άξονα που είναι κοινός ή συγγενικός με τον θεματικό άξονα του παραπάνω σονέτου, παρόλο που η σειρά δεν είναι παντού η ίδια. Παραθέτω συγκριτικό πίνακα, όπου ΕΠ = «Ελπίς πατρίδος» και Σ = σονέτο

ΕΠ: τα βάρβαρα νέφη και τη νύκτα σχίζει ακτίνα ελπίδας· Σ: τα δεσμά της Ελλάδας είναι σκληρά και τα βάσανα πολύχρονα, αλλά ήδη φεγγίζει η μέρα.

ΕΠ: νέο άνθος φυτρώνει χάρη στον Γκίλφορντ και επίκειται η καρποφορία· Σ: ο ελληνικός σπόρος άνθισε και καρποφόρησε πλούσια στο πνεύμα του Γκίλφορντ και τώρα αυτός τον επιστρέφει στο χώμα από όπου τον πήρε.

ΕΠ: η Ελευθερία και οι Μούσες σε κοινό χορό προστά στο ιερό τέμενος της Ελλάδας· Σ: ο Χορός των Μουσών επιστρέφει στην Ελλάδα και μαζί του ο Αυρωτής Γκίλφορντ.

Θα προσθέσω ως κοινό στοιχείο τη δάφνη που στολίζει ξανά το μέτωπο των φιλόμουσων (ΕΠ) και την προσδοκία ότι τα έργα του Γκίλφορντ θα τιμηθούν με στεφάνι δόξας (Σ), παρόλο που το νόημα είναι διαφορετικό. Γενικότερα, η ιδέα του νέου ξεκινήματος της Ελλάδας με αφορμή τα σχέδια του Γκίλφορντ διαπερνάει και τα δύο ποιήματα. Τέλος, δεν πρέπει να διαφύγει την προσοχή μας ότι ο άγνωστος ποιητής διατυπώνει *alta spera* (βέβαιη ελπίδα, υψηλές προσδοκίες) για την έκβαση των σχεδίων του Γκίλφορντ. Η σύμπτωση με τον τίτλο και το μοτίβο της «ελπίδας» στην καλβική ωδή δεν πρέπει να περάσει ασχολίαστη.

Στην τελευταία στροφή του σονέτου ο άγνωστος ποιητής προτρέπει

την Ελλάδα να δεχτεί το δώρο που κομίζει ο Γκίλφορντ, γιατί εγγυάται την επάνοδο των αρχαίων τιμών. Κατά την άποψη του Αρβανιτάκη, ο Κάλβος με την ωδή του προχώρησε ένα βήμα πιο πέρα:

Η γνώση, η επιστήμη δεν είναι ο τελικός ορίζοντας της πατρίδας· το θεμέλιο της γνώσης είναι η προϋπόθεση, η συνθήκη γέννησης της ελεύθερης πατρίδας: ιδού η συμβολή του Γκίλφορντ στη διαδρομή που οδηγεί από το σκοτάδι της δουλείας στο φως των Μουσών, που επιστρέφουν στον πάτριο Ελικώνα κι από κει στο φως της πολιτικής ελευθερίας.¹²

Ο Αρβανιτάκης έχει σίγουρα δίκιο ότι ο Κάλβος κάνει ένα βήμα παραπέρα, όπως προκύπτει και από τον τίτλο και από τη ρητή μνεία της Ελευθερίας στο τέλος της ωδής. Νομίζω όμως ότι τον δρόμο προς την ελευθερία, υποδεικνύει, έστω αόριστα, και το ιταλικό σονέτο. Επισημαίνω την αρχική αναφορά στα «σκληρά δεσμά» (*aspre ritorte*) της σκλαβωμένης Ελλάδας και τους συνειρμούς ελευθερίας που δημιουργεί η παρότρυνση «Αλλά τον θρήνο πάψε» και οι διαβεβαιώσεις του ποιητή «Ήδη φεγγίζει η μέρα» και «η μοίρα τα πολύχρονα βάσανά σου θα διορθώσει». Ακόμη σημαντικότερο στοιχείο είναι ότι ο άγνωστος ποιητής συνδέει την επιστροφή των Μουσών στην Ελλάδα, την παλιά τους κατοικία, με την επιστροφή του «Λυτρωτή» (*Redentor*) Γκίλφορντ. Ο όρος *Redentor* είναι ισχυρότερος από τον όρο «υπερασπιστής» που χρησιμοποιεί ο Κάλβος στην αφιέρωση στον Γκίλφορντ. Κατά λογική ακολουθία, ο «σπόρος» που κομίζει ο Γκίλφορντ πίσω στο ελληνικό χώμα που τον γέννησε και που εγγυάται την αποκατάσταση των αρχαίων τιμών δεν θα πρέπει να είναι ο σπόρος και της πνευματικής και της εθνικής αναγέννησης;

Το δεύτερο ιταλικό σονέτο προσεγγίζει τη θετική πρωτοβουλία του Άγγλου Γκίλφορντ ως αποκατάσταση της παλαιότερης αρπαγής των μαρμάρων του Παρθενώνα από τον επίσης Άγγλο Λόρδο Έλγιν. Παρά τις κατ' αρχήν διαφορές, υπάρχει και εδώ κάποια συγγένεια με την καλβική ωδή και την επιστολιμαία αφιέρωση στον Γκίλφορντ. Στις δύο πρώτες στροφές η Ελληνίδα Γυναίκα (*la Greca Donna*) εκφράζει τον τρόμο και την αγωνία της πως νέα ερείπια και βάρβαρες κλοπές αναμένουν την Ελλάδα από την Αγγλία. Στις δύο τελευταίες στροφές παρεμβαίνει η Αθηνά (*il Nume tutelar*) και τη διαβεβαιώνει πως, στη θέση των μαρμάρων που άρπαξε ένας Άγγλος, ένας άλλος Άγγλος θα της δώσει νέα μάρμαρα και τέχνες. Τις παραθέτω με δική μου μετάφραση:

Ma il Nume tutelar che dal lor grembo
Le pacifiche frondi un di traea,

12. Αρβανιτάκης, ό.π. (σημ. 11), σ. 183.

E il fato veglia ancor di quelle parti:
Taci, proruppe; a procelloso nembo
Il sol succede, e se un marmi togliea
Altri daranne e nuovi marmi ed arti.

Αλλά η προστάτιδα Θεά, που από τους κόλπους τους
κάποτε έκανε τα ειρηνικά φυλλώματα να βλαστήσουν,
και η μοίρα εκείνου του τόπου αγρυπνούσ ακόμη:
«Σώπασε», ξέσπασε [η Θεά]: της καταιγίδας το σύννεφο
ο ήλιος το διαδέχεται, και αν ο ένας τα μάρμαρα σου άρπαξε,
ο άλλος νέα μάρμαρα και τέχνες θα σου δώσει αντί γι' αυτά.

Δύο σημεία ενδιαφέρουν σε σχέση με την καλβική ωδή. Κατ' αρχάς, η διαβεβαίωση της Αθηνάς πως «της καταιγίδας το σύννεφο / ο ήλιος το διαδέχεται» ανακαλεί τα «βάρβαρα νέφη» της ωδής που σκοτεινιάζουν τον έναστρο ουρανό της Ελλάδας και το φως που διαπερνά τη νύκτα: «νῦν δὲ τὴν νύκτα σχίζει / ἀκτίς ἐλπίδος». Και στις δύο περιπτώσεις τα σχέδια του Γκίλφορντ απεικονίζονται με τον ίδιο τρόπο, δηλαδή ως μετάβαση από τη σκοτεινιά των νεφών στο φως του ήλιου. Πρόκειται βέβαια για ένα μοτίβο αλλά, δεδομένου του θέματος στο οποίο ενσωματώνεται, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε την περίπτωση να επηρεάστηκε ο Κάλβος και από αυτό το σονέτο στη σύνθεση της δικής του ωδής.

Το κλάδεμα της ελιάς. Το δεύτερο σημείο που πρέπει να σχολιαστεί είναι η αναφορά που κάνει ο ανώνυμος ποιητής στα ειρηνικά φυλλώματα της ελιάς, που η Αθηνά έκανε να βλαστήσουν από τους αττικούς λόφους. Ανάλογη εικόνα εμφανίζεται και στο καλβικό «Απόσπασμα άτιτλου ποιήματος»: «μετά πλουσιών έστόλιζον στεφάνων / τὰ δενδρώδη βουνά, ὅπου τὸ πρῶτον / ἡ Ἄθηνᾶ ἐφύτευσεν τὸν κλάδον / προσφιλή τῆς εἰρήνης». Στην ωδή «Ελπίς πατρίδος» δεν απαντά αναφορά στην ελιά. Εμφανίζεται όμως στην επιστολιμαία αφιέρωση: «καὶ οἱ δύο κλαδεύομεν τὴν αὐτὴν ἐλαίαν, σὺ ὅμως ἐνεργοτέρως». Η εικόνα του κλαδέματος της ελιάς θα περάσει αργότερα στην ωδή «Εἰς Πάργαν» (66-70): «Σεῖς μόνοι ὁποῦ ἐκλαδεύατε / τὴν Παργινὴν ἐλαίαν, / σεῖς ἀπὸ τὸν ἀθάνατον / λόγον μόνον ἐτράφητε, / ἐσεῖς ὦ ἄνδρεῖοι».¹³ Το κλάδεμα της ελιάς παραπέμπει λογικά στη δημιουργία του κότινου (κανονικά από αγριελιά), με τον οποίο στεφανώνονταν οι νικητές στους αγώνες. Στην κατηγορία αυτή ο Κάλβος τοποθετεί μεταφορικά τον εαυτό του και τον Γκίλφορντ, για τη συμβολή τους στην πνευματική αναγέννηση του έθνους, και τους Παρ-

13. Ο Δάλλας, ό.π. (σημ. 2), σημ. 21, πιστεύει ότι η χρήση του κλαδέματος στη δεύτερη περίπτωση είναι κυριολεκτική, αλλά τα συμφραζόμενα της στροφής δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι πρόκειται για μεταφορά.

γινούς για το υψηλό και ανδρείο φρόνημά τους, επειδή προτίμησαν την ξενιτιά από τη σκλαβιά.

3. Ο θεράπων (Κάλβος) και ο Κυβερνήτης των Μουσών (Γκίλφορντ)

Απευθυνόμενος στον Γκίλφορντ στην επιστολιμαία αφιέρωση ο Κάλβος χρησιμοποιεί τους παρακάτω τίτλους και ιδιότητες: «Ἀρχιεπιστάτη τοῦ ἐν Κερκύρα Ἑλληνικοῦ Παμμουσείου», «Κυβερνήτην τῶν Μουσῶν τῆς Ἑλλάδος», «ὑπερασπιστής». Ἡ πρώτη προσφώνηση αποδίδει στα ελληνικά τον τίτλο του Γκίλφορντ Chancellor of the University in the Ionian Islands. Στο απόσπασμα της δεύτερης επιστολής, που παρέθεσα στην αρχή αυτού του μελετήματος, ο Κάλβος αναφέρει ότι πληροφορήθηκε από φίλους και εφημερίδες¹⁴ ότι ο Γκίλφορντ διορίστηκε «Ἀρχιεπιστάτης τοῦ ἐν Κερκύρα Ἑλληνικοῦ Παμμουσίου». Το επαναλαμβάνει στην επιστολιμαία αφιέρωση, διορθώνοντας την τελευταία λέξη σε «Παμμουσείου». Ο αγγλικός τίτλος θα αποδοθεί στα ελληνικά ως Ἴσχυον τῆς Ἰονίου Ἀκαδημίας και στα ιταλικά ως Arconte dell'Università (στις 7 Μαρτίου 1820 ο Maitland πρότεινε στη Γερουσία να ονομαστεί ο Γκίλφορντ Capo e Presidente dell'Università).¹⁵ Δεν γνωρίζω αν εκτός από τον όρο Chancellor ο Κάλβος είχε υπόψη του κάποιο ελληνικό ή ξενόγλωσσο όρο. Πάντως ο όρος «Ἀρχιεπιστάτης» δεν μαρτυρείται αλλού ως απόδοση του Chancellor και θα πρέπει να είναι δική του επινόηση.

Οι λόγιοι της εποχής που μιλούν για το υπό ίδρυση «Ionian University» χρησιμοποιούν τους όρους «πανδιδακτήριον», «ακαδημία», «πανεπιστήμιον» (δημιούργημα του Κοραή, 1810) και «πανεπιστημόνιον». ¹⁶ Ο Κάλβος δεν υιοθέτησε κανέναν από αυτούς τους όρους αλλά δημιούργησε το ουσιαστικό «Παμμουσείον». Προέρχεται από το αρχαίο και λόγιο επίθετο «πάμμουσος» (εξαιρετικά εύμυσος, μουσικότατος) και δεν ήταν τυχαία

14. Πρβ. Αγγελολάτη-Τσουγκαράκη, ό.π. (σημ. 4), σ. 43. Στο περιοδικό *The Gentleman's Magazine* τ. 89 (Ιούλ.-Δεκ. 1819) 443 (6 Νοεμβρίου) ο Γκίλφορντ αναφέρεται ως Chancellor of the University in the Ionian Islands. Η *Revue Encyclopédique* 3 (Αύγ. 1819) 372 δεν μνημονεύει τον τίτλο του Γκίλφορντ. Στη *Revue Encyclopédique* 5 (Ιαν. 1820) 430, αναφέρεται ως Inspecteur. Στην παρούσα εργασία θεωρώ ότι ο Κάλβος διάβασε το τελευταίο τεύχος της *Ape Italiana*, όπου δημοσιεύτηκαν τα σονέτα προς τιμήν του Γκίλφορντ, παρά το γεγονός ότι φαίνεται πως για κάποιο λόγο οι σχέσεις του με το περιοδικό είχαν διαταραχτεί· βλ. Vitti, ό.π. (σημ. 6), σ. 99, και Αρβανιτάκης, ό.π. (σημ. 11), σ. 311. Αν δεν το μνημονεύει, ίσως ο λόγος είναι γιατί δεν θα ήθελε να φανεί ότι τον πρόλαβαν άλλοι και έγραψαν ποιήματα προς τιμήν του Γκίλφορντ για το ίδιο γεγονός.

15. Ανδ. Παπαδόπουλος Βρετός, *Βιογραφικά - ιστορικά υπομνήματα περί του Κόμητος Φριδερίχου Γκίλφορντ, ομοτίμου της Αγγλίας, και περί της παρ' αυτού συστηθείσης Ακαδημίας*, Αθήνα 1846, σσ. 40-41.

16. Αγγελολάτη-Τσουγκαράκη, ό.π. (σημ. 5), σσ. 45, 47, 49, 70.

επιλογή, δηλαδή δεν είχε καθαρά τεχνική διάσταση. Μπορεί να αποτελεί γλωσσική ανάμνηση των Μουσείων και Ελληνομουσείων της Τουρκοκρατίας, και όπως το «εν Λιβόρνω Ελληνομουσείον», όπου ίσως φοίτησε ο νεαρός Κάλβος, ενισχυμένος σημασιολογικά ώστε να ορίσει τον ανώτερο κύκλο σπουδών. Σε σχέση με την αρχαιότητα, ο όρος «(Παμ)μουσείον», που σημαίνει «τέμενος ή οίκος των Μουσών», ανακαλεί την Ακαδημία του Πλάτωνα και το Μουσείο της Αλεξάνδρειας, που περιλάμβανε τη φημισμένη Βιβλιοθήκη. Το κυριότερο στοιχείο όμως είναι τούτο: ο όρος πετυχαίνει να συσχετίσει την ανάληψη από τον Γκίλφορντ της αρχιεπιστοσύνης του Ελληνικού Παμμουσείου με την έναρξη της δραστηριότητας του Κάλβου ως Έλληνα ποιητή, ως θεράπωντος των Μουσών της Ελλάδας. Την έναρξη αυτής της δραστηριότητας σηματοδοτεί το πρώτο άγγιγμα (πρώτην βολάν) στις χορδές της λύρας, που ο Κάλβος αποκαλεί «δώρο των Μουσών», και κλείνει με τον κοινό χορό των Μουσών και της Ελευθερίας μπροστά στο ιερό τέμενος της Ελλάδας. Με τον τρόπο αυτό οι Μούσες και η Ελλάδα ανοίγουν την αφιέρωση και κλείνουν την ωδή, σε ένα κυκλικό σχήμα που υπογραμμίζει τη στενότητα συνάφειας των δύο κειμένων.

Σε ανάλογη κατεύθυνση κινείται η δεύτερη προσφώνηση, με την οποία ολοκληρώνεται η επιστολιμαία αφιέρωση:

ἐγὼ δὲ τιμήσω σὲ τὸν ἄξιον Κυβερνήτην τῶν Μουσῶν τῆς Ἑλλάδος.

Το αρχαίο ουσιαστικό «κυβερνήτης» δήλωνε τον «πηδαλιούχο», αλλά ανέπτυξε και πλήθος από μεταφορικές σημασίες στην αρχαία και τη μεσαιωνική γραμματεία. Όμως η φράση «Κυβερνήτης των Μουσών» δεν απαντά σε κανένα λεξικό και φαίνεται να είναι καλβικό δημιούργημα. Το πιθανότερο είναι ότι ο Κάλβος χρησιμοποιεί τη γενική «Μουσών» ως περίπου συνώνυμο του όρου «Παμμουσείον». Μπορεί επίσης να πρόκειται για μια ελεύθερη απόδοση στη νεοελληνική της ιδιότητας του «Μουσηγέτη» που αποδιδόταν στον Απόλλωνα και στη λατινική μεταφραζόταν ως *ductor Musarum*, όπου «ἡγέτης / *ductor*» = «κυβερνήτης». Μπορεί να ισχύουν και τα δύο. Σε κάθε περίπτωση και στο πνεύμα των όσων προανέφερα, ο Κάλβος φρόντισε να συνδέσει την αρχή και το τέλος της επιστολιμαίας αφιέρωσης με αναφορές στις Μούσες.

Ο τρόπος με τον οποίο ο Κάλβος συνδέει τη δική του δραστηριότητα και προσφορά ως ποιητή με την τοποθέτηση του Γκίλφορντ στη θέση του Καγκελλαρίου του Πανεπιστημίου των Ιονίων Νήσων έχει και άλλες ενδιαφέρουσες πτυχές. Για πληρέστερη κατανόηση του επιχειρήματός μου, παραθέτω ολόκληρο το κείμενο της επιστολιμαίας αφιέρωσης:

Τῷ εὐγενεστάτῳ Ἀρχιεπιστάτῃ τοῦ ἐν Κερκύρα Ἑλληνικοῦ Παμμουσείου
κόμιστῃ Γκίλφορντ, ὁ ἐκ Ζακύνθου, Α. Κάλβος Ἰωαννίδης,
χαίρειν.

Καὶ οἱ δύο κλαδεύομεν τὴν αὐτὴν ἐλαίαν, σὺ ὅμως ἐνεργοτέρως· ἀλλ' ἐὰν καὶ
μοὶ λείπει ἢ δύναμις σου, ἴσως κατὰ τὴν προθυμίαν οἴμεθα ὅμοιοι· καὶ ἐγὼ μὲν
φύσει φιλῶ τὴν πατρίδα, σὺ δὲ δυνάμει ἀρετῆς· δέξου, λοιπόν, τὸ ἐν τῇ νῦν
διαλέκτῳ ποιημάτιον τοῦτο ὅπως τὰ μὲν τέκνα τῶν Ἰώνων βλέποντα ὅτι σὺ
ἔγινας ὑπερασπιστῆς, αὐτὸ ἀγαπήσωσιν· ἐγὼ δὲ τιμήσω σὲ τὸν ἄξιον Κυβερ-
νήτην τῶν Μουσῶν τῆς Ἑλλάδος.

Στην αρχή της αφιέρωσης ο Κάλβος τοποθέτησε σκόπιμα τους τοπικούς προσδιορισμούς «ἐν Κερκύρα» και «ἐκ Ζακύνθου». Ο στόχος είναι προφανής: να υπενθυμίσει στον Γκίλφορντ και τους αναγνώστες του ότι γεννήθηκε στα Ιόνια νησιά και πως, λόγω της καταγωγής του, είναι τρόπον τινά δικαιοματικά συμμετοχος του Ελληνικού Παμμουσείου. Οι ομοιότητες ανάμεσα στον Κάλβο και τον Γκίλφορντ κατανέμονται στη συνέχεια σε τέσσερα σημεία, με ταυτόχρονη επισήμανση και των διαφορών: και οι δύο κλαδεύουν την ίδια ελιά, αλλά ο Γκίλφορντ πιο δραστήρια (προφανώς λόγω της θέσης του)¹⁷ και οι δύο έχουν την ίδια προθυμία, αλλά ο Γκίλφορντ έχει μεγαλύτερη δύναμη (εξουσία)· και οι δύο αγαπούν την πατρίδα, αλλά ο ίδιος λόγω καταγωγής, ενώ ο Γκίλφορντ χάρη στην αρετή του· και οι δύο υπηρετούν τις Μούσες, ο ίδιος γράφοντας το «ποιημάτιον» και ο Γκίλφορντ ως «ἄξιος Κυβερνήτης τῶν Μουσῶν τῆς Ἑλλάδος» και ως «Ἀρχιεπιστάτης τοῦ ἐν Κερκύρα Ἑλληνικοῦ Παμμουσείου». Ως συνολική εικόνα, ο Κάλβος εξυψώνει τον εαυτό του, αναδεικνύοντας τα φυσικά προσόντα του και εξισώνοντάς τα με τα επίκτητα προσόντα του Γκίλφορντ.¹⁸ Στην κατακλείδα της αφιέρωσης κάνει ένα βήμα παραπάνω: υπενθυμίζει στον Γκίλφορντ ότι διαθέτει και αυτός εξουσία, που συνίσταται στη δύναμη της ποίησής του να διαδώσει στα «τέκνα των Ιώνων» ότι έγινε «υπερασπιστής» της Ελλάδας και έτσι να του εξασφαλίσει την αγάπη του λαού (βλ. την επόμενη ενότητα).

17. Για το «κλάδεμα της ελιάς» βλ. την προηγούμενη ενότητα.

18. Ο Γκίλφορντ είχε βέβαια εξαιρετική παιδεία, ανώτερη του Κάλβου. Εκτός από γαλλικά, γερμανικά, ιταλικά και ισπανικά, μιλούσε και έγραφε άριστα τα αρχαία ελληνικά και τα λατινικά. Γνώριζε άριστα το αττικό ύφος, όπως προκύπτει από την ευχαριστήρια επιστολή του προς την «Εταιρεία των Φιλομούσων» των Αθηνών, που το 1814 τον αναγόρευσε πρώτο πρόεδρό της (για το κείμενο βλ. *Λόγιος Ερμής*, Μάρτιος 1819, σσ. 179-180, μαζί με την επιστολή που την κοινοποιεί στον Κ. Νικολόπουλο). Γνώριζε επίσης άριστα το ύφος και το μέτρο του Πινδάρου, όπως προκύπτει από την ωδή που συνέθεσε για να τιμήσει την Αικατερίνη Β΄ της Ρωσίας για τις νίκες της κατά των Τούρκων και την οποία ο ίδιος μετέφρασε αργότερα σε γλώσσα λατινική (βλ. Ανδ. Παπαδόπουλος Βρετός, *Αικατερίνη ειρηνοποιῶ, ωδή πινδαρική. Βιογραφικά - ιστορικά υπομνήματα περί του Κόμητος Φριδερίχου Γκίλφορντ*, Αθήνα 1846). Επίσης μιλούσε καλά τα νέα ελληνικά.

Η παραπάνω ερμηνεία της επιστολιμαίας αφιέρωσης συνδυάζεται θαυμάσια με τον γενικότερο στόχο του Κάλβου να προσεγγίσει τον Γκίλφορντ μέσω των τριών επιστολών του 1819. Συσχετίζοντας τις εν λόγω επιστολές με συναφείς επιστολές του Φώσκολου του 1817, ο Δ. Αρβανιτάκης καταλήγει στο εξής συμπέρασμα:

και οι δύο επιχειρούν, ανεξάρτητα οπωσδήποτε ο ένας από τον άλλον, με σχεδόν αυτούσιο λόγο και πάντως με ταυτόσημους ρητορικούς μηχανισμούς, να πείσουν τον φιλέλληνα Γκίλφορντ ώστε να τεθούν στην «υπηρεσία» του στα εκπαιδευτικά πράγματα του Ιονίου.¹⁹

Η έκβαση των σχεδίων του Γκίλφορντ, του Φώσκολου και του Κάλβου θα σημαδευτεί από ειρωνικές συμπτώσεις. Ο Γκίλφορντ θα πετύχει να ιδρυθεί η Ιόνιος Ακαδημία το 1824, αλλά θα πεθάνει στις 14 Οκτωβρίου του 1827. Ο Φώσκολος θα πεθάνει ένα μήνα πριν από τον Γκίλφορντ (10 Σεπτεμβρίου), χωρίς να ευοδωθούν τα σχέδιά του. Ο Κάλβος θα ξεκινήσει τη διδασκαλία του στο ίδρυμα τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους.

4. Ο Γκίλφορντ ως υπερασπιστής της Ελλάδας και ο Κάλβος ως νέος Δαβίδ

Σε διαφορετική κατεύθυνση κινείται η τρίτη ιδιότητα του Γκίλφορντ που μνημονεύεται στην επιστολιμαία αφιέρωση:

δέξου, λοιπόν, τὸ ἐν τῇ νῦν διαλέκτῳ ποιημάτων τοῦτο ὅπως τὰ μὲν τέκνα τῶν Ἰώνων βλέποντα ὅτι σὺ ἔγινας ὑπερασπιστής, αὐτὸ ἀγαπήσωσιν.

Για την κατανόηση της γλώσσας που χρησιμοποιεί εδώ ο Κάλβος είναι απαραίτητο να υπενθυμίσω ξανά ότι το παρόν κείμενο αποτελεί ένα σώμα με το «Ελπίς πατρίδος». Ένα στοιχείο που διακρίνει την ωδή του Κάλβου από τα προαναφερθέντα ιταλικά σονέτα είναι το θρησκευτικό / χριστιανικό και ιδιαίτερα το βιβλικό στοιχείο. Μεταξύ των άλλων, το ποίημα ανοίγει με το επίρρημα «ευλαβώς» και προς το τέλος περιλαμβάνει δύο ολόκληρες στροφές (7 και 8), όπου ο ποιητής απευθύνεται στον Θεό (πάτερ τοῦ κόσμου).

Η συνύπαρξη της θρησκευτικής με την κοσμική γλώσσα είναι συνηθισμένη στην ποίηση του Κάλβου.²⁰ Εν μέρει έλκει την καταγωγή της από

19. Αρβανιτάκης, ό.π. (σημ. 11), σ. 183.

20. Για πληρέστερη συζήτηση βλ. Μ. Vitti, «Ο Κάλβος ανάμεσα στις αντινομίες του καιρού του», *Επιθεώρηση Τέχνης* 115-116 (1964) 8-26.

τη λόγια ιταλική ποίηση και εν μέρει από την πάγια τεχνική του ποιητή να συνθέτει τις στροφές των ωδών του με ψηφίδες που αντλεί από διαφορετικές πηγές. Σε προηγούμενη εργασία μου σχολίασα σε αυτό ακριβώς το πλαίσιο τους στίχους «τῶν ὕδατι διψούντων / ἔξ Ἴππουκρήνης», στην πέμπτη στροφή της ωδής «Ελπίς πατρίδος»:

το νερό της Ιπποκρήνης (και άλλων μυθικών πηγών της αρχαιότητας) συμβόλιζε την ποιητική έμπνευση, ένα μοτίβο που η Δύση κληρονόμησε από την ελληνορωμαϊκή ποίηση· ο Κάλβος γράφει «διψούντων», αντί του ορθού «διψώντων», και η δοτική «ὑδατι», αντί του ορθού «ὑδατος», είναι πιθανότατα εβραϊσμός προερχόμενος από την Παλαιά Διαθήκη (Εξ 17.3 «ἐδίψησε δὲ ἐκεῖ ὁ λαὸς ὑδατι»). Η «δίψα» για το νερό της Ιπποκρήνης είναι στοιχείο που πιθανώς συνδυάζει βιβλική γλώσσα (π.χ. «ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου διψήσει πάλιν», *Ιω* 4,13) με έμπνευση από τον Φώσκολο. Σε ένα χωρίο των *Χαρίτων* το νερό της Ιπποκρήνης «ξεδιψάει» τα άλογα της πιναρικής ποίησης (*Edizione Nazionale*, τ. 1, 1985, σ. 691: «benché Ippocrene / li dissetasse»). Οι ημιτελείς *Χάριτες* υπήρξαν το κείμενο που άσκησε τη μεγαλύτερη επίδραση στις ωδές του Κάλβου, ο οποίος παρακολούθησε εκ του σύνεγγυς σημαντικές φάσεις της συγγραφής τους και το 1846 εξέδωσε αποσπάσματα του κειμένου τους.²¹

Ευθέως ανάλογη προς τα παραπάνω είναι η συνύπαρξη, στην επιστολιμαία αφιέρωση, των δύο προσφωνήσεων στον Γκίλφορντ που προανέφερα και που παραπέμπουν στις ελληνορωμαϊκές Μούσες, με την τρίτη ιδιότητα, αυτή του «υπερασπιστή», που παραπέμπει στους *Ψαλμούς του Δαβίδ*. Τον επόμενο χρόνο ο Κάλβος θα τυπώσει στο Λονδίνο νεοελληνική μετάφραση των *Ψαλμών*. Ο Δάλλας, που ξανατύπωσε τη μετάφραση το 1981, κατέδειξε με πλήθος παραδείγματα την επίδρασή της στη γλώσσα και το ύφος των ωδών του Κάλβου.²²

Η συνάφεια της πρώτης καλβικής ωδής με τους *Ψαλμούς* είναι ακόμη στενότερη. Θεωρώ όμως απαραίτητο η συζήτηση να γίνεται με βάση όχι μόνο τη μετάφραση²³ αλλά και το πρωτότυπο. Η χρήση της προστακτικής του αορίστου (παρώρμησον, δρόσισον, σύγχυσον, ποίησον, βρέξον) αποτελεί έναν ασφαλέστατο δείκτη. Οι προστακτικές αυτού του τύπου αφθονούν στους *Ψαλμούς* και τη μετάφραση του Κάλβου. Στην όγδοη στροφή τρεις προστακτικές (σύγχυσον, ποίησον, βρέξον) απευθύνονται στον «πατέρα του κόσμου» και ζητούν την άσκηση της παντοδυναμίας

21. Μ. Πασχάλης, «Εκσυγχρονισμός και παλαιοημερολογιτισμός», *Νέα Εστία* 1827 (Νοέμβριος 2009). 901-907, ιδίως σ. 905.

22. Οι *Ψαλμοί του Δαβίδ* υπό Ανδρέα Κάλβου, εισαγωγή - σχόλια Γιάννη Δάλλα, Αθήνα 1981.

23. Την επίδραση της μετάφρασης των *Ψαλμών* επισήμαναν ήδη ο Ζαφειρίου και ο Δάλλας, ό.π. (σημ. 2), χωρίς όμως να επεκταθούν.

του πάνω στον ποιητή με εκδηλώσεις που αντλούνται από τους Ψαλμούς (και την Π.Δ.), αν τυχόν πάψει να τρέφει «μεγάλες ελπίδες» για το μέλλον της Ελλάδας. Η προστακτική «ποίησον» απαντά επτά φορές στους Ψαλμούς και τέσσερις στη μετάφραση του Κάλβου.²⁴ Από την άλλη πλευρά, οι προστακτικές «παρώρησον» και «δρόσισον» εντάσσονται σε ένα μικτό περιβάλλον, ελληνικό / ελληνορωμαϊκό και βιβλικό. Για παράδειγμα, στη δεύτερη στροφή η λύρα αποκαλείται «κιθάρα», λέξη που μετέχει και των δύο κόσμων. Ως «Μουσάων δῶρον» η κιθάρα ανήκει στο ελληνορωμαϊκό σύμπαν, αλλά για τους υπόλοιπους όρους τα πράγματα περιπλέκονται. Η συνεχδοχή «οὐράνιον ξύλον» κατάγεται από τη λόγια δυτική παράδοση, με ταυτόχρονη υπενθύμιση της σημασίας που έχει ο ουρανός στους Ψαλμούς. Στη φράση «τῆς ψυχῆς μου τὴν τόλμαν», ο δωρικός τύπος «τόλμαν» παραπέμπει μάλλον στον Πίνδαρο αλλά η μνεία της ψυχῆς είναι ασύγκριτα συχνότερη στους Ψαλμούς σε σχέση με τον Πίνδαρο. Έτσι η αποστροφή «παρώρησον» προς τη λύρα θα πρέπει να συνεκτιμηθεί με τα παραπάνω συμφραζόμενα.

Παρόλο που το λεξιλόγιο των Ψαλμών απαντά και αλλού στην Π.Δ., ο λυρικός χαρακτήρας του σώματος των 150 ποιημάτων συνθέσεων που συμβατικά αποδίδονται στον Δαβίδ, η απήχηση των Ψαλμών στη δυτική λυρική ποίηση, η μετάφρασή τους από τον Κάλβο την εποχή που συνθέτει το «Ελπίς πατρίδος»²⁵ και η πιστοποιημένη επίδραση της μετάφρασης στη Λύρα και τα Λυρικά, υπογραμμίζουν τη σημασία των Ψαλμών για τη σύνθεση της καλβικής ωδῆς. Εξάλλου, οι όροι που θα μας απασχολήσουν αμέσως παρακάτω προσιδιάζουν στους Ψαλμούς ως προς τη συχνότητα εμφάνισης και τον μεταξύ τους συνδυασμό. Θα επιχειρήσω να δείξω ότι, με βάση το διακεείμενο των Ψαλμών, ο χαρακτηρισμός του Γκίλφορντ ως «υπερασπιστή» στην επιστολιμαία αφιέρωση θα πρέπει να συνεξεταστεί με τον όρο «ελπίς» που εμφανίζεται στον τίτλο της καλβικής ωδῆς και τρεις φορές στο κείμενο: νῦν δὲ τὴν νύκτα σχίζει / ἀκτὶς ἐλπίδος· μεγάλας ἢ καρδία μου / ἐλπίδας ἔχει· γλυκεῖα ἐλπίς.²⁶ Στο ίδιο

24. Θα πρέπει να μελετηθεί ξεχωριστά η επίδραση του πρωτοτύπου και η επίδραση της μετάφρασης. Π.χ. ο όρος «παίγνιον» («ποίησόν με παίγνιον του πλήθους») μπορεί να είναι αρχαίος, αλλά απαντά μόνο στην καλβική μετάφραση, για να αποδώσει διαφορετικές λέξεις του πρωτοτύπου: «καὶ θέλουσι εἶναι περιπαίγνιον του Κυρίου (II [III] 4 ὁ κατοικῶν ἐν οὐρανοῖς ἐκγελάσεται αὐτούς)· «ἐγενήθη τὸ παίγνιον των (LXVIII [LXIX] 11 ἐγενόμεν αὐτοῖς εἰς παραβολήν).

25. Για τον Ζαφειρίου, ὁ.π. (σημ. 2), η ωδή αποτελεί το «γλωσσικό απόσταγμα» της ενασχόλησης του Κάλβου με τους Ψαλμούς.

26. Η Γεωργαντά, «Ο Κάλβος και οι Καρμπονάροι», ὁ.π. (σημ. 2), 92-93, συζητά την καλβική «ελπίδα» στο πλαίσιο της καρμποναρικής ιδεολογίας. Όμως, όπως επισήμανε πρόσφατα ο Αρβανιτάκης, ὁ.π. (σημ. 11), σσ. 211-213, δεν είναι βέβαιο ότι ο Κάλβος είχε

πνεύμα θα πρέπει να συνεξεταστεί και το ρήμα «αγαπήσωσιν» στην επιστολιμαία αφιέρωση.

Στους Ψαλμούς ο όρος «υπερασπιστής» απαντά 17 φορές και από μία φορά το ρήμα «υπερασπίζω» και το ουσιαστικό «υπερασπισμός», έναντι συνολικά 46 περιπτώσεων σε ολόκληρη την Π.Δ. «Υπερασπιστής» είναι ο Θεός της Π.Δ. Στην καλβική μετάφραση ο συνολικός αριθμός αυξάνεται σε 35, ενδεικτικό της σημασίας που απέδιδε ο ποιητής στους όρους αυτούς.²⁷ Το ρήμα «ελπίζω» και το ουσιαστικό «ελπίς» απαντούν συνολικά 98 φορές στο πρωτότυπο κείμενο,²⁸ ενώ το ρήμα απαντά 9 φορές σε συνδυασμό με τον όρο «υπερασπιστής». Η σχέση των όρων «υπερασπιστής» και «ελπίζω» είναι προνομιακή συγκριτικά με τα υπόλοιπα κείμενα της Π.Δ. και μάλιστα εισάγεται προγραμματικά στις δύο πρώτες εμφανίσεις του όρου «υπερασπιστής»:

ὁ Θεός μου βοηθός μου, ἐλπιῶ ἐπ' αὐτόν, ὑπερασπιστής μου καὶ κέρας σωτηρίας μου καὶ ἀντιλήπτωρ μου.
ὑπερασπιστής ἐστὶν πάντων τῶν ἐλπίζόντων ἐπ' αὐτόν. (XVII [XVIII] 3 καὶ 31)

ὁ Θεός εἶναι βοηθός μου, καὶ ἐλπίζω ἐπ' αὐτόν· ὑπερασπιστής μου, κέρατον τῆς σωτηρίας μου, καὶ διαφύλαξις μου.
Αὐτὸς εἶναι ὁ ὑπερασπιστής τῶν ἐλπίζόντων ἐπ' αὐτόν. (Κάλβος)

Το νόημα στους Ψαλμούς είναι ότι ο Θεός βοηθά, υπερασπίζεται και σώζει όσους ελπίζουν σε αυτόν. Στα συμφραζόμενα της καλβικής ωδής οι λέξεις αποκτούν φυσικά νέα διάσταση και οι σχέσεις αναδιατάσσονται. Το πρώτο ερώτημα που προκύπτει είναι σε τι συνίσταται η ιδιότητα του Γκίλφορντ ως «υπερασπιστή». Συνεκτιμώντας την «αγάπη» του Γκίλφορντ για την Ελλάδα, που ο Κάλβος τη χαρακτηρίζει πατρίδα του «δυνάμει ἀρετῆς», το μόνο λογικό συμπέρασμα είναι ότι ο Κάλβος εννοεί «υπερασπιστής της Ελλάδας». Οι τρεις επιστολές του Κάλβου στον Γκίλφορντ υπενθυμίζουν επίμονα τις ευεργεσίες του προς την πατρίδα.²⁹

ἤδη μνηθεὶ στον καρμποναρισμό.

27. «Υπερασπιστής» 20 φορές, «υπερασπίζω» 9 φορές, «υπερασπισμός» 1 φορά και «υπεράσπισις» 5 φορές.

28 «Ελπίζω» 74 φορές, «επελπίζω» 6 φορές και «ελπίς» 18 φορές. Στη μετάφραση ο αριθμός είναι ο ίδιος αλλά κατανέμεται ως εξής: «ελπίζω» 79 φορές, «ελπίς» 19 φορές.

29. Στην πρώτη επιστολή ο Κάλβος αποκαλεί τον Γκίλφορντ «εὐεργέτην τῆς πατρίδας μου» και στην κατακλείδα προσθέτει ότι «δικαίως μὲν σὲ σέβονται οἱ Γραικοὶ εὐεργέτην». Στη δεύτερη επιστολή προσφέρει το «ποιημάτιον» στον Γκίλφορντ «ὡς εἰληκρινὲς καὶ χρεωστούμενον σημεῖον ὅτι σέβομαι τὰς πρὸς τὴν ὠφέλειαν τῆς Ἑλλάδος ἐνεργοῦσας ἀρετάς σου». Στην τρίτη επιστολή επανέρχεται με την ίδια γλώσσα: «διὰ τὰς πρὸς τὴν πατρίδα μου εὐεργεσίας σου».

Το δεύτερο ερώτημα αφορά το θέμα της ωδής. Η καλβική διατύπωση διακηρύσσει σαφώς ότι το ποίημα «Ελπίς πατρίδος» είναι μια ωδή στον Γκίλφορντ· αλλιώς γιατί να αναμένει ο Κάλβος να διαπιστώσουν οι Έλληνες, διαβάζοντας το ποίημα, ότι ο Γκίλφορντ έγινε υπερασπιστής της πατρίδας;

Συμπερασματικά, από τη θέση του «Αρχιεπιστάτη» του πρώτου ελληνικού πανεπιστημίου, ο Γκίλφορντ καθίσταται «υπερασπιστής» της Ελλάδας. Ο διορισμός του γίνεται μια «ακτίνα ελπίδας», που σχίζει τη νύκτα και τα βάρβαρα νέφη που σκοτεινιάζαν τον έναστρο ουρανό της Ελλάδας και δημιουργεί «μεγάλες ελπίδες στην καρδιά του ποιητή» για την απελευθέρωσή της:

δέξου, λοιπόν, τὸ ἐν τῇ νῦν διαλέκτῳ ποιημάτων τοῦτο ὅπως τὰ μὲν τέκνα τῶν Ἰώνων βλέποντα ὅτι σὺ ἔγινας ὑπερασπιστής, αὐτὸ ἀγαπήσωσιν·

Τέλος, από τους Ψαλμούς κατάγεται και το ρήμα «ἀγαπήσωσιν» της αφιέρωσης, που εδώ χρησιμοποιείται συνδυαστικά με το ουσιαστικό «υπερασπιστής». Το ρήμα «αγαπώ» και παράγωγά του απαντούν 29 φορές στους Ψαλμούς και 60 στη μετάφραση του Κάλβου, με συνήθεστερο αποδέκτη ή δότη της αγάπης τον Θεό. Το ρήμα συνδυάζεται επίσης με την πρώτη εμφάνιση του όρου «υπερασπιστής»:

Ἄ γ α π ή σ ω σε, Κύριε, ἡ ἰσχύς μου. Ὁ Κύριος στερέωμά μου καὶ καταφυγή μου καὶ ρύστης μου. Ὁ Θεός μου βοηθός μου, ἐλπιῶ ἐπ' αὐτόν, ὑπερασπιστής μου καὶ κέρας σωτηρίας μου καὶ ἀντιλήπτωρ μου. (XVII [XVIII] 2-3)

Θέλει σὲ ἀγαπήσω Κύριε, ἡ δύναμίς μου. Ὁ Κύριος εἶναι τὸ στερέωμά μου, ἡ καταφυγή μου καὶ ὁ σωτήρ μου. Ὁ Θεός εἶναι βοηθός μου, καὶ ἐλπίζω ἐπ' αὐτόν· ὑπερασπιστής μου, κέρατον τῆς σωτηρίας μου, καὶ διαφύλαξις μου. (Κάλβος)

Στην καλβική ωδή η αγάπη των Ελλήνων θα εκφραστεί προς την ωδή του Κάλβου, για το ότι θα αναδείξει την εικόνα του Γκίλφορντ ως υπερασπιστή της Ελλάδας. Με τη διατύπωση αυτή ο Κάλβος αναδεικνύει και τον δικό του ρόλο και δοκιμάζει την ανταπόκριση του λαού στο πρώτο του ελληνόγλωσσο ποίημα.

Συμπερασματικά, οι Ψαλμοί του Δαβίδ λειτουργούν ως το δεύτερο διακείμενο της καλβικής ωδής και της επιστολιμαίας αφιέρωσης. Η αφιέρωση και η ωδή συλλειτουργούν, όπως συλλειτουργεί το ποικίλο υλικό που συγκροτεί τους Ψαλμούς. Στο βάθος της εικόνας του Γκίλφορντ ως «υπερασπιστή» διαγράφεται ο Θεός των Ψαλμών. Στο βάθος της

εικόνας του ποιητή διαγράφεται ο υμνωδός Δαβίδ που μεσολαβεί ανάμεσα στον λαό και τον Κύριο, που εναποθέτει τις ελπίδες του στον Κύριο.

5. Οι επιστολές στον Γκίλφορντ και το λανθάνον ποιητικό πρόγραμμα του Κάλβου

Ὡς τόσον μελετῶν ἴνα γράψω τὶ ποίημα τὴν καλλιέργειαν τῆς γλώσσης καὶ τὴν ὑψηλοφροσύνην τοῦ ἔθνους διατεινόμενος, ἔδωξέ μοι εὐλογον ἴνα δοκιμάσω πρῶτον διὰ ὀλίγων στίχων τὸν νοῦν τοῦ λαοῦ μου.

Το παραπάνω απόσπασμα από τη δεύτερη επιστολή του Κάλβου προς τον Γκίλφορντ περιέχει μια πληροφορία που πέρασε απαρατήρητη από τους μελετητές. Η διατύπωση οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, τον Νοέμβριο του 1819, εκτός από τη συγγραφή και δημοσίευση του ποιήματος «Ελπίς πατρίδος», ο Κάλβος έχει στο νου του (μελετῶν) και ένα μείζον πρόγραμμα. Μας εξηγεί μάλιστα ότι συνίσταται σε ένα «ποίημα», στο οποίο σκοπεύει να αναδείξει με θέρμη την καλλιέργεια της γλώσσας και το υψηλό φρόνημα του ελληνικού έθνους (τὴν καλλιέργειαν τῆς γλώσσης καὶ τὴν ὑψηλοφροσύνην τοῦ ἔθνους διατεινόμενος).³⁰ Υπάρχει λοιπόν το «ποίημα» και το «ποιημάτιον», όπως αποκαλείται στην επιστολιμαία αφιέρωση η ωδή «Ελπίς πατρίδος». Το «ποιημάτιον» αποτελεί μια πρόγευση του μείζονος προγράμματος, μια πρώτη απόπειρα, μια δοκιμή που θα επιτρέψει στον Κάλβο να διαπιστώσει την ανταπόκριση του λαού, μια προετοιμασία για την εκτενέστερη και πιο φιλόδοξη σύνθεση: «ἔδωξέ μοι εὐλογον ἴνα δοκιμάσω πρῶτον διὰ ὀλίγων στίχων τὸν νοῦν τοῦ λαοῦ μου». Στο ίδιο πνεύμα, στο τέλος της τρίτης επιστολής προς τον Γκίλφορντ, ο Κάλβος αποκαλεί την πρώτη του ωδή «τὰ δοκίμιά μου».

Το περιεχόμενο του σχεδιαζόμενου ποιήματος δεν είναι σαφές, αλλά από την περιγραφή φαίνεται να συνδέεται και με την πνευματική και με την ιδεολογική αναγέννηση του έθνους. Επίσης δεν γνωρίζουμε αν διαμορφώθηκε με αφορμή τον διορισμό του Γκίλφορντ στη θέση του «Καγκελαρίου» του υπό ίδρυση Πανεπιστημίου ή αν προϋπήρχε. Αν το 1819 ο Κάλβος είχε πράγματι τέτοιο ποίημα στο νου του και δεν επιδίωξε μόνον να εντυπωσιάσει τον Γκίλφορντ, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι είτε δεν πραγματοποιήθηκε είτε ενσωματώθηκε αργότερα στη Λύρα και τα Λυρικά, με τις αυτονόητες προσαρμογές.

30. Γι' αυτή τη σύνταξη του «διατείνομαι» (ισχυρίζομαι, υποστηρίζω έντονα, επιμένω) πρβ. Δημοσθένης, *Περί του Στεφάνου*, 142,1: *Τί οὖν ταῦτ' ἐπήραμαι καὶ διετεινάμην οὕτως σφοδρῶς*; Πλούταρχος, *Ηθικά* 2C1: *ταῦτα πάντα διατεινόμενος*.

6. Συμπεράσματα

Επιχείρησα να δείξω ότι, για να διαμορφώσουμε ορθότερη και πληρέστερη εικόνα για την ωδή «Ελπίς πατρίδος», πρέπει να τη συνεξετάσουμε με τις επιστολές του Κάλβου προς τον Γκίλφορντ και την επιστολιμαία αφιέρωση που τυπώθηκε μαζί με το ποίημα. Το γεγονός που παρακίνησε τον Κάλβο να γράψει την ωδή ήταν ο διορισμός του Γκίλφορντ στη θέση του «Καγκελαρίου» του Ιονίου Πανεπιστημίου. Διατύπωσα επίσης την υπόθεση ότι ο Κάλβος εμπνεύστηκε από ιταλικά σονέτα προς τιμήν του Γκίλφορντ, που είχαν δημοσιευτεί στις 30 Σεπτεμβρίου του 1819 στην *Arre Italiana* του Λονδίνου. Κυρίως από το πρώτο ο Κάλβος φαίνεται πως άντλησε τη βασική ιδέα της ωδής στον Γκίλφορντ και το ελληνορωμαϊκό υπόβαθρό της. Με βάση την αφετηρία και το νήμα του νοήματος η ωδή θα μπορούσε να τιτλοφορηθεί «Εἰς τὸν Κόμητα Γκίλφορντ» ή κάτι ανάλογο. Αν ο Κάλβος δεν επέλεξε αυτόν τον τίτλο, είναι γιατί με τον τίτλο «Ελπίς πατρίδος» ήθελε να σηματοδοτήσει την αναγωγή του συγκεκριμένου γεγονότος σε κάτι ευρύτερο και σπουδαιότερο. Το δεύτερο διακείμενο της ωδής είναι οι *Ψαλμοί του Δαβίδ*. Στο βάθος της εικόνας του Γκίλφορντ ως «υπερασπιστή» διαγράφεται ο Θεός των *Ψαλμών*. Στο βάθος της εικόνας του ποιητή διαγράφεται ο υμνωδός Δαβίδ που μεσολαβεί ανάμεσα στον λαό και τον Κύριο, που εναποθέτει τις ελπίδες του στον Κύριο. Τέλος, από την προσεκτικότερη ανάγνωση της δεύτερης επιστολής του Κάλβου προς τον Γκίλφορντ προκύπτει ότι το «Ελπίς πατρίδος» είναι μια πρόγευση ενός μείζονος προγράμματος, ενός ποιήματος με το οποίο ο Κάλβος σκόπευε να αναδείξει «την καλλιέργεια της γλώσσας και το υψηλό φρόνημα του ελληνικού έθνους».